

# Գ Ե Տ Ա Կ Ը

(Պատմուածք)

Ամառնային արձակուրդներին ես գնացել էի N գաւառական քաղաքը՝ ընկերոջս մօտ հիւր։

Առաւօտները մենք յաճախ գնում էինք քաղաքի շրջակայքը և երկար ժամերով զբօսնում։ Այլևս կիրճ և անտառ, դաշտ և հովիտ չէր մնացել, որ մենք այցելած չլինէինք... Մի անգամ գնացել, հասել էինք մի գետակի մօտ, որի ափերի ամբողջ տարածութեան վրայ խառնիխուռն թափուած էին ահագին քարեր։ Այդտեղ նստեցինք՝ քիչ հանգստանալու։

Բարեկամս խորասուզուած մտքերի մէջ, մռայլ, տխուր նստած էր անխօս։ Իմ հարցին՝ թէ որտեղից են գետի այս ահագին քարերը, նա կարծես քնից սթափուելով՝ գլուխը բարձրացրեց։

—Այդ քարերը... այդ քարերը... խոր հառաչելով՝ արտասանեց նա մեքենայաբար։

—Այդ քարերը... կրկնեց նա,—տեսնում ես այս գետակը, որի ջուրը հագիւ թէ կարողանայ բանեցնել մի ջրաղաց,—ահա դա է բանդել, փշրել, բերել ապառաժի այդ վիթխարի բեկորները։

—Այժմ գրեթէ մի առուակ է,—շարունակեց նա,—բայց բաւական է՝ այնտեղ՝ այն լեռների վրայ մի քանի րօպէ անձրևի տարափ տեղայ, և այս գետակը մեծանում, կատաղում, փրփրում է և իր գոռում-գոչումով, իր ցաւումով ահ ու սարսափ տարածում ամե-

նուրեք: Քանի՜ քանի զոհեր է կլանել այս արտաբուստ խաղաղ, խաբուսիկ, բայց երբեմն անողոք, անխիղճ, ահարկու գետակը... Քանի՜ քանի տներ, այգիներ է քանդել նա, աւերել, քար ու աւազով ծածկել, աւերակ դարձրել, ապա նորից հանդարտուել և խաղաղ, անդորր, անհոգ, ինչպէս այժմ, առաջ վազել խայտալով...:

Բարեկամս լոեց, նորից ընկղմուեց իր մտածմունքներին մէջ: Լուռ էի և ես: Միայն գետակն էր, որ իր զուարթ կարկաչիւնով վրդովում էր այդ լուռութիւնը: Լուռ, խաղաղ էր և մեր ամայի շրջակայքը: Հեռում՝ լեռան լանջի վրայ ընկած էր Մ քաղաքը՝ ամբողջապէս կանաչի մէջ թաղուած. հիանալի և գեղեցիկ էր նա: Սակայն ոչ մի աղմուկ, ոչ մի ձայն չէր բարձրանում այնտեղից: Նա խաղաղ, ինքնագոհ՝ դեռ նիրհում էր իր դարաւոր քնի մէջ, և դեռ ոչ ոք չէր վրդովում նրա այդ քաղցր ըունը:

Ես՝ համակուած ընկերոջս տրամադրութեամբ, լուռ ականջ էի դնում գետակի միօրինակ, բայց անուշ կարկաչիւնին: Ինչի՞ մասին էր մտածում բարեկամս, ինչո՞ւ նա այդպէս յանկարծ փոխուեց, ինչ էր այդ բոլէին նրան տանջում, ծագում էին հարցերը միմիանց յետեւից և մնում անպատասխան: Վերջապէս ընդհատելով երկար տիրող լուռութիւնը՝ դիմեցի նրան.

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ անցաւ, որ դու այդպէս տխրեցիր:

— Ես յիշեցի իմ մանկութիւնը և իմ փոքրիկ եղբորը, որ զոհ եղաւ այս գետակին: Իւրաքանչիւր անգամ սրա մօտով անցնելիս իմ յիշողութեան մէջ զարթնում է այդ ողբերգական անցքը, և այնուհետեւ երկար, օրերով աչքիցս չի հեռանում իմ եղբօր պատկերը, նրա հայեացքը, նրա գունատ դէմքը...

— Ի՞նչպէս եղաւ, ի՞նչ ունէր եղբայրդ այս կողմերում:

— Ի՞նչ ունէր իմ եղբայրը այս կողմերում, — քո այդ հարցին պատասխանելու համար ես ստիպուած կը լինեմ պատմել քեզ իմ մանկութեան մի էջը...

Նա նստած տեղից բարձրացաւ, և քարի վրայ կրթնելով՝ նորից ընկաւ մտածմունքների մէջ։ Մի քանի րոպէ մնաց այդպէս լուռ, ապա ձեռքը ճակատի վրայ լինելով վերցնելով՝ այսպէս սկսեց իր պատմութիւնը։

«Ես տասն և մէկ տարեկան էի, երբ հայրս վախճանուեց՝ թողնելով չորս փոքրիկ որբիկներ մօրս շնքին։ Անդրանիկը ես էի։ Ապրուստի դրեթէ ոչ մի միջոց։ Խեղճ մայրս աշխատում էր անդադար. գիշերներ էր լուսացնում ճրագի մօտ՝ գլուխը կորացրած, ասեղը արագ-արագ բանեցնելով։ Մեզ կը պառկեցնէր քնելու, իսկ ինքը նորից կը նստէր իր կարը շարունակելու։ Ասեղը նրա բանուկ ձեռքերում մի խաղալիք էր կարծես։ Այնքա՛ն վարժուել էր նա իր արհեստին։

Ես անկողնիս մէջ պառկած՝ երկար ժամերով լուռ կը դիտէի մօրս։ Նա թէև տխուր, թէև վշտով համակուած, բայց մեծ եռանդով կարում էր ու կարում։ Երբեմն-երբեմն նա կանգ էր առնում և աչքերը յառած մի կէտի վրայ՝ մնում էր անշարժ ու մտախոհ։ Կարծես ականջ էր դնում անձրևներից յորդացած այս գետակի խուլ, ահաբեկ գոռոց ու զղրդիւնին, որ մերթ հասնում էր մեզ, մերթ հեռանում, չքանում... Յանկարծ նա թափուելով նորից շարունակում էր ընդհատած աշխատանքը։ Հանգստութեան րոպէները, պարապ ժամերը նրա համար չէին ստեղծուած...

Եւ այդպէս անխօս, չարքաշ աշխատանքով նա պահում էր մի ամբողջ ընտանիք, նոյնիսկ ուսում տալիս մեզ երկուսիս՝ ինձ և եղբորս։

Նեղութիւններ չատ էր կրում խեղճը։ Նիհարել, գունատուել էր, բայց և այնպէս ուղողութեան, փոխառութեան չէր դիմում, սրա-նրա դուռը չէր բաղխում... Մեր տան անունը, մեր տան նամուսը որպէս սրբութիւն պահում, պաշտպանում էր նա։ Պատահել են, որ օրերով, շաբաթներով կարի պատուէր չի եղել, — նոյնիսկ

այդ դէպքում նա ձեռք չի կարկառել և ոչ դբիւ։ Նա չի դիպել և տան իրերին։ Ո՛չ մի բան, ոչ մի առարկայ մեր տանից հրապարակ չի դուրս բերուել ծախուելու։

Սակայն ինչ որ անդօր էր կորզել մեզանից ծայրացեղ թշուառութիւնը, այդ կարողացաւ անել պարտատիրոջ անգութ ձեռքը։

Հայրս մի փոքրիկ պարտք էր ունեցել, որ հանգուցեալը արգէն վճարել էր, միայն տոկոսի մի մասն էր մնում, որը աճելով հասել էր հարիւր բսան ընդլու։ Մի պատկառելի դումար մեզ նմանների համար...

Հօրս մահուանից անմիջապէս յետոյ պարտատէրը սկսեց պահանջներ անել մեզանից՝ սպառնալով, թէ աճրդի կը հանի մեր ողջ ստացուածքը, եթէ չվերադարձնենք «իր տուած փողը»...

Խեղճ մայրս մեր բերանից, շորից կտրելով, ամսէ-ամիս տանում, վճարում էր նրան մի որոշ տուրք։ Բայց այն չարաբաստիկ պարտքը անհատներ չէր, փոխանակ պակսելով՝ նա օր օրի վրայ աճում էր։ Մայրս անկարող էր վճարել այդ պարտքը։

Յանկարծ մի օր յայտնուեց պարտատէրը մեզ մօտ՝ իր հետ բերելով դատարանական մի աստիճանաւոր և մի քանի այլ անձինք։

Մտան նրանք մեր սենեակը։ Աստիճանաւորը նստեց սեղանի առջև և սկսեց մի-մի գրի առնել մեր կահ-կարասիքը, մեր դորդերը, մեր կաթսաները... Անգութ պարտատէրը ձեռք ընկած իրերը բերում, դարսում էր աստիճանաւորի առջև... Սա էլ լուռ, յօնքերը կիտած՝ մի-մի ցուցակագրում էր... Երբ առարկան շատ էր հին, շատ չնչին, նա երբեմն հարց էր տալիս.

—Արժէ միթէ դա էլ գրել։

—Գրեցէք, խնդրում եմ, գրեցէք,—իսկոյն միջամրտում էր պարտատէրը։ Եւ աստիճանաւորը լուռ կատարում էր տխուր պարտականութիւնը։

Խեղճ մայրս գոմատուել, դողում էր ամբողջ մարմնով։ Մենք չորս փոքրիկներս չըսպատած նրան՝

արտասուալից աչքերով նայում էինք մեզ համար անսովոր, անհասկանալի տեսարանին... Զգում էինք, որ մեզ թալանում, մեզ զրկում են... Մայրս իր թևերը տարածած գրկեց մեզ և այդպէս հրելով՝ բերաւ պարտատիրոջ առջև։

—Ա՛ռ... ան... սրանց ևս գրիր, վաճառիր...

Մեզ յետ մղեցին։

—Տանք, տանք... Սակայն վերևում Աստուած կայ...

Հազիւ կարողացաւ արտասանել նա և թուլացած ընկաւ մի աթոռի վրայ։

Ընտանեկան բարօրութիւն, ընտանեկան անդորրութիւն... անցաւ, վերջացաւ ամեն ինչ մեզ համար... Սկսուեց ձախորդութիւնների մի երկար շարք։

Խեղճ մայրս թէև դարձեալ շարունակում էր աշխատել, բայց նրա եռանդը, աշխոյժը նուազել, չքացել էր, ոյժերը պակասել։ Նրան աշխատանք պատուիրողները անբաւականութիւն էին յայտնում, թէ կարը այնքան էլ լաւ, այնքան էլ նուրբ չէ։ Մայրս սովոր չէր այդպիսի նկատողութիւնների. այդ նրան աւելի ևս ջղային էր դարձնում։ Նկատողութիւններին նա պատասխանում էր դժգոհութեամբ, յաճախ կոպտութեամբ...

Պատուէրները սկսեցին կամաց-կամաց պակասել, յետոյ բոլորովին ընդհատուեցին։ Այդպիսով սպանուեց և մեր ապրուստի միակ աղբիւրը...

Սրտի կսկիծով մայրս դուրս բերաւ մեզ դպրոցից։ Փող չկար մեր օրուայ պարէնը հայթհայթելու, ուր մընաց, որ կարողանայինք ուսման վարձը և դասական պիտոյքները հոգալ։

Յուրտ ձմեռ էր։ Տանը ոչ փայտ և ոչ էլ ալիւր... օրերով, շաբաթներով կարօտ էինք տաք կերակրի։

Ստիպուած դիմում էինք հարեւաններին փոխառութեան... Խնչից սարսափում էր մայրս, տեղի ունեցաւ Փոխառութիւն։ Հեշտ է ասելը։ Գնալ, բաղխել

սրահնրա դուռը, սպասել, մինչև որ կը բանան... Այդ մի քանի վայրկեանը մի անհունութիւն է թուում: Դուռը բանում են... իսկ քո սիրտը տրոփում է, արագ-արագ զարկում... Կակազելով, կարմրելով յայտնում ես մօրդ խնդիրքը և սպասում պատասխանի... յաճախ բացասական—«Մօրդ ասան, մենք էլ չունենք»... Ամօթահար, դլխակոր, երեսդ յետ ես դարձնում, շտապում տուն... Քեզ թւում է, թէ անցորդները դուշակում են ձեր ծայրայեղ թշուառ դրութիւնը... Գալիս ես տուն թոյլ ոտքերով, կոտրուած սրտով: Փոքրիկները լուռ նայում են քո այլայլուած դէմքին, հասկանում են ամեն ինչ և թէև քաղցած՝ լուռ են դարձեալ:

Մի անգամ, — ես երբէք չեմ մոռանայ այդ օրը, — տանը ոչինչ, ոչինչ չկար, բառիս բուն նշանակութեամբ: Ո՛չ ալիւր, ո՛չ պանիր, ո՛չ նոյնիսկ մի կտոր հաց... Մայրըս ինձ ուղարկեց մի երկու ազդական տներ հաց փոխ բերելու: Գնացի մի տուն. չեղաւ: Մի երկրորդ տեղ-նոյնպէս չեղաւ: Բաղխեցի մի երրորդ, վերջապէս և մի չորրորդ դուռ. դարձեալ մերժեցին: Վերադարձայ տուն ուժասպառ, գունատ, սառը քրտինքը երեսիս...

Մայրս ձեռքերը կրծքին ծալած, կանգնած էր դուրսը՝ դարբասի մօտ:

— Զգտմբ, — հարցրեց նա մտամոլօր և մեքենայաբար:

— Ո՛չ, — արտասանեցի ես հազիւ լսելի ձայնով և արտասուքս զսպելով՝ մտայ սենեակը:

Երեկոյեան սոված, անօթի, ցաւ և վիշտ սրտներիս վրայ ծանրացած՝ պառկեցինք քնելու... Երկար, երկար մտատանջութեան մէջ էի ես ընկած... չէի կարողանում քնել... Դնած չէր և մայրս: Երբեմն-երբեմն նա խոր հառաչ էր քաշում... և լուռ արտասուում...

Թէև տասն և չորս տարեկան էի ես... սակայն չէ՞ որ անդրանիկը... տան մեծը... տան տղամարդն էի ես, կարիքը ստիպում էր, որ ես մտածեմ ոչ իմ տարիքին համապատասխան հարցերով. «Ես պիտի հոգամ, ես

պիտի տանեմ տան ամբողջ ծանրութիւնը և ոչ այն խեղճ, վշտի ծանրոցի տակ կորացած, վաղաժամ ծերացած կլինեմ... մտածում էի ես: Մեր ընտանիքի ամբողջ վիշտը այժմ ինձ վրայ էր ծանրացած: Երկու փոքրիկ քոյրերիս դուռնաւ, ճնշուած դէմքերը, նրանց լուռ, անխօս հայեացքները այժմ ինձ վրայ էին ուղղուած, ինձանից էին կարծես օգնութիւն հայցում... Սակայն ինչ կերպ, ինչ միջոցներով: Ահա մի հարց, որ ես ժամերով աշխատում էի լուծել, բայց իմ բոլոր երազները լինում էին անիրագործելի: Մուրացկանութեան դիմել... Օհ, ոչ: Սպասաւորութիւն անել... Երբէք... Ի՞նչ անել ուրեմն...

Ես վճռել էի փայտահատ դառնալ: Մայրս այդ լսել անգամ չկամեցաւ:

— Երբէք... Ո՛վ գիտէ՝ քեզ ինչ պատահի ճանապարհին... ապա այնտեղ՝ անտառում... միայնակ... փոքրիկ... Աւելի լաւ է սովից մեռնենք, քան ես աչքերըս բաց-բաց գլուխդ վտանգի ենթարկեմ... Օհ, ոչ...

Սակայն մի քանի օր յետոյ խեղճ կլինը յուսահատութեան դուռը հասած՝ վերջիվերջոյ իր համաձայնութիւնը տուաւ: Մենք պայմանաւորուեցինք մեր հարեանի հետ՝ արդիւնքի մի մասը նրան խոստանալով և վերջըրինք նրա ձին:

«Եւ ես միւս օրը, վաղ առաւօտեան, դեռ լոյսը չծագած, արդէն ոտքի վրայ՝ ճանապարհորդութեանս պատրաստութիւններն էի տեսնում: Ձին նստեցի, մօրս «մնաս բարով» ասելով՝ ճամբայ ընկայ: Աղօթքներ մըր-մնջալով՝ նա ինձ երկար հետևում էր: Ինչե՛ր է մտածել խեղճը, ինչ ապագայ է երազել ինձ համար, ինչ ամբոցներ կառուցել... Իսկ այժմ ուր է ինձ ուղարկում:

Դուրս եկայ քաղաքից, ընկայ դաշտերը: Նեղ շաւղով գնում էի միայնակ: Երկինքը ամպամած, հեռու լեռները մշուշապատ, թանձր մառախուղի միջից հազիւ էին նրանք նշմարւում... Օրը մռայլ էր... բայց իմ սիրտը զու-

արթ, մի անսովոր ուրախութեամբ և արիութեամբ լըցուած: Ես ինձ զգում էի մի հասունացած, մի կատարեալ երիտասարդ...

Այն միտքը, որ ես առաջին անգամ աշխատանքի եմ գնում և իմ այդ աշխատանքով ես կարող կը լինեմ վերջ դնել մի ամբողջ ընտանիքի թշուառութեան... դա ինձ մի առանձին լրջութիւն էր տուել: Ես կարող կը լինեմ ոչ միայն նրանց ապրուստը հայթհայթել... այլև ուսում, կրթութիւն տալ փոքրիկ եղբօրս, քոյրերիս... Ինչե՛ր չէի մտածում, ինչե՛ր չէի չափում, կտրում... Եւ այդ ամենը գիտե՞ս ինչով.—անտառից բո՛ւրբո՛ւր փայտ բերելով և վաճառելով: Այդպէս ոգևորուած, անհուն եռանդով լցուած, անուրջների մէջ ընկած՝ ես աննըկատելի կերպով հասայ անտառը...

Այսպէս սկսուեց իմ աշխատանքը: Յուրտ ձմեռն, ամառնային կիզիչ ճառագայթներն ինձ արդեւք չէին հանդիսանում... Միակ երկիւղը, միակ վտանգը ահա այս գետակն էր, որտեղով ես անցնում, դառնում էի: Յաճախ պատահել է, որ անձրևների տակ եմ ընկել, նոյն իսկ հեղեղի հանդիպել: Ստիպուած՝ ժամերով սպասել եմ, որ հեղեղը դադարի, ապա սիրտ եմ արել մտնել գետը և մեծ դժուարութեամբ, մի կերպ, անվնաս անցել միւս ափը...

Ահ ու սարսափի ժամեր էին դրանք. մայրս այնտեղ՝ փողոցում կանգնած, իմ ճամբին անհամբեր սպասելիս, իսկ ես գետի միւս ափին՝ թրջուած, դժգոյն, աչքս յառած հեղեղին, բոպէներ եմ համարում, թէ երբ պիտի հանդարտուի, մեղմանայ բնութեան տարերքի այդ ցաւումը: Բայց նա անողոք, գոռում, մռնչում է, ահագին ապառաժներ միմիանց յետևից բերելով՝ իրար այնպէս զարկում, որ ողջ գետինը իմ ոտքերի տակ շարժում, երերում է...

Սակայն չնայած այդ վտանգին, ես շարունակում էի դնալ: Այլ կերպ չէի կարող. այդ էր մեր ապրուստի միակ աղբիւրը...

«Ինձ հետ երբեմն-երբեմն գալիս էր և իմ փոքրիկ եղբայրը՝ ինձ օգնելու։ Բայց նրա այդ օգնութիւնը մեզ շատ թանգ նստեց։

Վերջին անգամ երկուսս միասին մեկնեցին մի պարզ դեղեցիկ գարնանային առաւօտ էր։ Սակայն կէսօրին եղանակը փոխուեց։ Երկինքը ծածկուեց սև-սև ամպերով, բարձրացաւ սաստիկ հողմ։ Մենք շտապ-շտապ վերջացրինք մեր դործը, հազիւ ճանապարհ էինք ընկել, որ ահա անձրեւը սկսեց խոշոր կաթիլներով թափուել։ Նա կամաց-կամաց սաստկացաւ և տեղի տուաւ կարկը-տախառն տարափի... Թրջուած, լճու, անխօս մենք շարունակում էինք մեր ճանապարհը... Երբեմն-երբեմն մեր ականջին գալիս հասնում էր մի խուլ, ահարկու դղրդղիւն։ Դա գետն էր կատաղել... Գնալով-գնալով դղրդղիւնը աւելի սաստկանում, աւելի ուժեղանում էր։ Մենք դարձեալ լուռ, իրար ոչինչ չէինք ասում... և շարունակում էինք առաջ ընթանալ։ Ես իմ մասին չէի մըտածում. ես սովորել, արդէն ընտելացել էի այս գետակի գծութիւններին։ Իմ դարդը, իմ հոգսը փոքրիկ եղբայրս էր, որ տխուր, գունատ գնում էր ինձ հետ միասին ձիու յետևից։

Նա շատ էր լսել այդ հեղեղների հասցրած վնասների մասին։ Բայց երբէք չէր տեսել։ Այժմ նա շուտով պիտի ականատես լինէր, ինքը ևս պիտի անցնէր նրանց միջով։ Մենք արդէն պարզ կերպով լսում էինք գետի աղաղակը, ահուկի վշտը։ Ես ընդհատելով լռութիւնը՝ սկսեցի փոքրիկին սիրտ տալ, քաջալերել...

Հասանք գետի ափը։ Սև, մռայլ վազում էր հեղեղը կատաղած, խենթացած։

Մենք ձիու բռնը իջեցրել, սպասում էինք...

Իրիկնադէմին ջուրը քիչ պակասեց։

Ափին խմբուած ճամբորդները կամաց-կամաց անցընում են։ Մենք էլ ձին բռնեցինք։ Երեսներս խաչ հանելով՝ մտանք գետը։ Զուրը ցրուած էր մի քանի ճիւղերի։ Անցանք մի երկուսը, մնում էին երեքը, ամենա-

կատաղին հէնց մեր առջևն էր։ Ես եղբօրս նորից քաջալերում, նորից կրկնում եմ, որ երբէք հոսանքի չընայի։ Ձին մտնում է, մենք էլ նրա յետևից։ Զուրը դըրեթէ մեր դօտկատեղին էր հասնում։ Հազիւ մի քանի քայլ էինք արել, որ ահա մի քար գալով՝ սաստիկ ոյժով դիպաւ ոտքիս։ Ես ընկայ, բայց իսկոյն կանգնեցի։ Հէնց այդ րոպէին եղբայրս մի սուր ճիչ արձակելով՝ վայր գլորուեց... Ես բռնեցի նրա ձեռքից, որ կանգնեցընեմ... Բայց մի ալիք վրայ հասնելով՝ ինձ ևս տապալեց, բշեց, տարաւ...

Այնուհետև թէ ինչ եղաւ... Ես այլևս ոչինչ չեմ յիշում... Երբ ես ուչքի եկայ, ինձ տեսայ շրջապատուած մի խումբ ճամբորդներով... Իսկ կողքիս... եղբայրս՝ գլուխը պատռուած, անշնչացած ընկած էր... Թրջուած ցնցոտիները հազիւ էին ծածկում նրա նիհար մարմինը... Քիչ դէնը կանգնած էր մեր ձին առանց բռնի՝ գլխակօր, տրտում... Տխուր ու լուռ էին և այն մի խումբ մարդիկ... Լուռ, խաղաղ էր և գետակը... Ես ապշած նայում էի և չէի կարողանում ինքս ինձ հաշիւ տալ...

Հէնց այդ միջոցին մի կին՝ խելակորոյս, մազերը գդգդուած, ճչալով, վազէվազ գալիս էր դէպի մեզ...

Վա՛յ ինձ... այս ինչ կրակ էր, որ մաղուեցաւ իմ գլխին... աղեկտուր ճիչ արձակելով՝ փռուեց նա եղբօրս դիակի վրայ...

Մայրս էր...

Իմ բարեկամն ընդհատեց իր պատմութիւնը։ Գլուխը յենելով ձեռքերի վրայ՝ մնաց լուռ։ Արտասուքի երկու խոշոր կաթիլներ ցլացին նրա աչքերից...

Գետակը դարձեալ ուրախ-ուրախ կարկաչում էր...